

C.G. JUNG VERZAMELD WERK

IN 10 DELEN

- 1
PSYCHOLOGIE EN PRAKTIJK
- 2
ARCHETYPE EN ONBEWUSTE
- 3
PERSOONLIJKHEID EN OVERDRACHT
- 4
MENSBEELD EN GODSBEELD
- 5
DROOM EN INDIVIDUATIE
(eerste deel van *Psychologie und Alchemie*)
- 6
VERLOSSING IN DE ALCHEMIE
(tweede deel van *Psychologie und Alchemie*)
- 7
LIBIDO IN TRANSFORMATIE
(eerste deel van *Symbole der Wandlung*)
- 8
DE HELD EN HET MOEDERARCHETYPE
(tweede deel van *Symbole der Wandlung*)
- 9
MENS EN CULTUUR
- 10
AANTEKENINGEN EN REGISTERS

REDACTIE

HELMUT BARZ, URSULA BAUMGARDT, RUDOLF BLOMEYER, HANS DIECKMANN,

HELMUT REMMLER, THEODOR SEIFERT

C.G. JUNG

LIBIDO
IN
TRANSFORMATIE

eerste deel van *Symbole der Wandlung*

Vertaling
Pety de Vries-Ek

LEMNISCAAT ROTTERDAM

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een subsidie, verstrekt door de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting te 's-Gravenhage. Voorts danken wij de stichting Pro Helvetia te Zürich, die door een bijzondere bijdrage uitgave van de delen 5, 6, 7 en 8 mogelijk maakte.

Tweede druk, 1995

Vertaling: Pety de Vries-Ek

Wetenschappelijke advisezen: Dr. L. Peppinkhuizen

Omslagontwerp: Gerolf T'Hooft

Omslagillustratie: gravure uit Johann Daniel Mylius, Philosophia Reformata

Johann Friedrich Wetts voor Lucas Jennis, Frankfurt 1622

Uit de collectie van de Bibliotheca Philosophica Hermetica, Amsterdam

Gefotografeerd door W. Dingemans, The Silver Hands, Amsterdam

© Vertaling en Nederlandstalige rechten Lemmiscat bv Rotterdam 1987, 1995

ISBN 90 6069 977 7

© Walter-Verlag AG, Olten 1985

Oorspronkelijke titel: Symbol und Libido

Zetwerk: Casparie

Druk: Haabeek bv

Bindwerk: Kramer Boekbinders bv

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en / of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chlorovrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waarvoor onnodig en milieuvriendelijk transport is vermeden.

INHOUD

Voorwoord	7
DEEL 1	13
1 Inleiding	14
2 Twee wijzen van denken	18
3 Voorgeschiedenis	43
4 De hymne van de schepper	48
5 Het lied van de mot	88
DEEL 2	131
1 Inleiding	132
2 Het begrip 'libido'	144
3 De transformatie van de libido	155
Aanhangsel: Tekst van miss Frank Miller	187
Noten	198
Bronvermelding van de afbeeldingen	237

Voorwoord¹

Ik was mij reeds lang bewust van het feit dat dit boek, dat ik zevenendertig jaar geleden schreef, dringend toe was aan een bewerking. Mijn professionele verplichtingen en mijn wetenschappelijk werk lieten me echter nooit voldoende ruimte om me in alle rust te verdiepen in deze even onaangename als moeilijke taak. Ouderdom en ziekte verlostten mij ten slotte van mijn professionele verplichtingen en verschaften mij de benodigde tijd om mijn jeugdzonden te overdenken. Ik ben nooit gelukkig met dit boek geweest, en nog minder tevreden: het werd als het ware buiten mijzelf om geschreven, temidden van een onrustige en veeleisende medische praktijk, met voorbijgaan aan tijd en middelen.

*Afb. 1 Het uitdrijven van de demonen.
(17e eeuw)*

Mijn materiaal moest ik haastig bij elkaar schrapen, precies zoals het voor de hand kwam. Het was niet mogelijk mijn gedachten te laten rijpen. De hele zaak overviel me als een lawine, die je immers ook niet kunt tegenhouden. Van de drang die erachter lag, werd ik me pas later bewust: het ging om de explosie van alle psychische inhouden, die in de bekleemde beperktheid van Freuds psychologie en weteldbeschouwing geen plaats konden vinden. Het is verre van mij iets te willen afdoen aan de buitengewone verdiensten van Freud voor het onderzoek van de individuele psyche. Het conceptuele kader waarin Freud echter het fenomeen van de ziel plaatste leek me onverdraaglijk beperkt. Hiermee bedoel ik geenszins bijvoorbeeld zijn neurosenstheorie, die zo beperkt kan zijn als men maar wil, mits deze theorie past bij het ervaringsmateriaal; of anders zijn droomtheorie, waarover men te goeder trouw van mening kan verschillen, nee, ik bedoel met name het reductieve causalisme van zijn algemene standpunt, en zijn vrijwel volstrekt negeren van elke doelgerichtheid, die juist voor het psychische zo karakteristiek is. Hoewel Freuds *Die Zukunft einer Illusion* van later datum is, is het een zeer goede weergave van zijn vroege denkbeelden, die zich bewegen binnen de grenzen van het rationalisme en wetenschappelijk materialisme, zo karakteristiek voor het einde van de negentiende eeuw.

Zoals te verwachten viel bestond het boek dat in deze omstandigheden werd geboren, uit grotere en kleinere fragmenten, waarin ik geen voldoende verband kon aanbrengen. Het was een slechts ten dele geslaagde poging om de medische psychologie in eerste instantie een ruimer kader te geven, teneinde het psychische fenomeen in haar geheel binnen haar gezichtsveld te brengen. Een van mijn voornaamste doeleinden was om de medische psychologie ten minste zover te bevrijden van het toentertijd overheersende subjectieve en personalistische karakter van haar zienswijze, dat het mogelijk zou worden het onbewuste te zien als een objectieve en collectieve psyche. Het personalisme van Freud zowel als van Adler – een personalisme dat parallel liep met het individualisme van de negentiende eeuw – bevredigde mij niet, aangezien het, met uitzondering van de instinctieve dynamiek (die bij Adler zelfs tekort komt), geen ruimte bood aan objectieve en onpersoonlijke feiten. Door dit feit kon Freud geen objectieve rechvaardiging toekennen aan mijn poging. Hij vermoedde persoonlijke beweegredenen.

Aldus werd dit boek een mijlpaal, geplaatst op de plek waar twee wegen scheidden. Omwille van zijn onvolmaaktheid en onvolledigheid werd het gedurende tientallen jaren het programma voor mijn verdere leven. Nauwelijks had ik namelijk het manuscript beëindigd, of het daagde mij wat het betekent om met een mythe te leven, of zonder. De mythe is volgens een kerkvader: 'wat overal, wat altijd, wat door iedereen geloofd wordt'. Degene die zonder mythe, of daarbuiten meent te leven vormt dus een uitzondering. Ja, hij is zelfs een ontworreld mens, die noch met het leven van zijn voorouders (dat voortdurend in hemzelf leeft), noch met de huidige menselijke maatschappij in een waarachtige verbinding staat. Hij bewoont zijn huis niet zoals de anderen, hij eet en drinkt niet hetzelfde als de anderen, maar hij leeft een leven apart, verwikkeld in een subjectieve waan die door zijn verstand is uitgebroed, en die hij als de zojuist ontdekte waarheid beschouwt. Dit spelgoed van zijn verstand brengt zijn ingewanden niet in opstand. Het kan wel eens zwaart op zijn maag liggen, omdat deze de produkten van het verstand als iets onverteerbaars beschouwt. De ziel is niet van vandaag of gisteren! Ze is vele miljoenen jaren oud. Het individuele bewustzijn echter is slechts de bloesem en vrucht van een seizoen, die ontspruiten aan het eeuwenoude onderaardse wortelstelsel. Ons bewustzijn bevindt zich in een betere overeenstemming met de waarheid, wanneer het rekening houdt met het bestaan van het wortelstelsel, want dit is de moeder van alles.

Ik vermoedde dat de mythe een zin had, die ik zou moeten missen wanneer ik daarbuiten in de mist van eigen speculaties zou leven. Ik voelde mij gedwongen me in alle ernst af te vragen: 'Wat is de mythe die je zelf leeft?' Ik kon hier geen antwoord op geven, maar moest erkennen dat ik eigenlijk noch met een mythe, noch binnen een mythe leefde, maar dat ik me integendeel in een vage wolk van mogelijke meningen bevond, die ik overigens met groeiend wantrouwen bekeek. Ik wist niet dat ik een mythe beleefde, en ook al had ik dat geweten, dan nog zou ik de mythe, die mijn leven buiten mijzelf om voorbereide, niet hebben herkend. Zo kwam ik als vanzelfsprekend tot het besluit 'mijn' mythe te leren kennen, en ik zag dit als een taak bij uitstek, want - zo zei ik bij mezelf - hoe kon ik tegenover mijn patienten op een juiste wijze rekening houden met mijn persoonlijke factor, mijn persoonlijke 'vergelij-

king', wanneer ik mij daarover niets bewust was? En juist deze persoonlijke factor is onmisbaar om de ander te leren kennen. Ik moest toch weten welke onbewuste en voortbewuste mythe mijzelf vorm gaf, dat wil zeggen ik moest weten uit welk wortelstelsel ik afkomstig was. Dit besluit bracht mij tot een jarenlang onderzoek van subjectieve inhoud en die doot onbewuste processen naar voren werden gebracht, en daarnaast tot de uitwerking van methodes die het praktische onderzoek van de manifestaties van het onbewuste deels mogelijk maken, deels ondersteunen. En hier ontdekte ik geleidelijk de samenhangen, die ik van tevoren had moeten weten om de fragmenten van mijn boek met elkaar te verbinden. Ik weet niet of de oplossing van deze opgave mij nu, na verloop van zeventiendertig jaar, gelukt is. Veel moest ik opruimen, en vele gaten moest ik vullen. Het bleek onmogelijk om de stijl van 1912 te handhaven, dat wil zeggen ik moest veel invoegen wat ik pas tien-tallen jaren later heb ontdekt. Toch heb ik getracht om ondanks een reeks radicale ingrepen zoveel mogelijk van het oorspronkelijke gebouw te laten staan, om de continuïteit met vroegere edities te handhaven. Ondanks aanzienlijke veranderingen kan men niet beweten dat het een ander boek is geworden. Dit is alleen al uitgesloten wegens het feit dat het geheel eigenlijk slechts een nogal uitvoerig commentaar vormt bij een 'praktische' analyse van een prodromaal stadium van schizofrenie. De symptomatologie van dit geval vormt de draad van Ariadne door de labyrinten van symbolische parallellen, dat wil zeggen door de amplificaties, die onmisbaar zijn bij de vaststelling van de betekenis van archetypische samenhangen. Wanneer dergelijke parallellen worden uitgewerkt, nemen ze veel ruimte in beslag. Daarom vormen beschrijvingen van de casuïstiek zo'n moeilijke opgave. Dit ligt in de aard der zaak: hoe dieper men komt, des te breder wordt het fundament. Het wordt nu eenmaal niet smaller, en het eindigt zeker niet in één punt, bijvoorbeeld in een psychisch trauma. Een dergelijke theorie veronderstelt kennis van de traumatisch getroffen ziel, een kennis die niemand bezit tenzij hij deze moeizaam heeft verworven door onderzoek van het werkelijke onbewuste. Hiertoe behoort zeer uitgebreid vergelijkingsmateriaal - iets wat bijvoorbeeld ook de vergelijkende anatomie nodig heeft. Wanneer men de subjectieve bewustzijnsinhouden kent, dan heeft men nog bij lange na geen kennis over de psyche en haar werkelijke onderaarde

leven. Zoals in elke wetenschap behoort ook in de psychologie een tamelijk uitgebreide kennis tot de werktuigen van het onderzoekswerk. Een beetje neurosenpathologie en -theorie is wat dat betreft volstrekt onontbrekend, want deze medische kennis is alleen maar informatie over de ziekte, en niet over de ziel die ziek is. Deze misstand wilde ik met dit boek verhelpen, voor zover het in mijn macht lag - destijds, en ook thans.

De publikatie van een bewerkte editie zou nauwelijks mogelijk zijn geweest als ik niet hulp en steun had gekregen. Vóór alles moet ik de Bologingen Foundation (New York) bedanken voor de financiële steun, waardoor het illustratiemateriaal bijeengebracht kon worden. Voor de keuze en samenstelling van dit materiaal ben ik dr. J. Jacobi dank verschuldigd. Ze heeft zich van deze taak zorgvuldig en nauwgezet gekweten. Prof. K. Kefényi en dr. R. Schärf dank ik voor het kritisch doornemen van mijn manuscript; dr. K. Reucker, adjunct-directeur, voor zijn vriendelijke toestemming foto's uit het archief van het Ciba-Zeitschrift over te nemen; prof. E. Abegg voor zijn behulpzame informatie en aanwijzingen; dr. M.-L. von Franz voor de vertaling van Griekse en Latijnse teksten, L. Hurwitz voor de zorgvuldige vervaardiging van een nieuw register, en mijn secretaresse M.-J. Schmid voor al het werk dat het maken van een persklare tekst met zich meebrengt. Ten slotte zou ik ook mijn dank willen uitspreken aan mijn uitgever, de heer Rascher, voor zijn steun en bereidwilligheid.

Dit boek schreef ik in 1911, toen ik zesendertig jaar was. Dit is een kritiek tijdstip, want het betekent het begin van de tweede levenshelft, waarin niet zelden een metanoia, een verandering van de zin van het leven, plaatsvindt. Van het verlies van de samenwerking met Freud, het verlies van zijn vriendschap, was ik destijds zeker. De steun, zowel praktisch als moreel, die ik indertijd van mijn lieve vrouw ondervond, is iets wat ik hier dankbaar memoreer.

September 1950³

C.G. Jung

Aangezien de theorie aan de feiten waarde en betekenis verleent, is deze dus vaak erg nuttig, zelfs wanneer ze gedeeltelijk onjuist is. Ze werpt immers een licht op fenomenen waaraan niemand aandacht schonk, ze dwingt om vanuit verschillende invalshoeken feiten te onderzoeken die tevoren door niemand bestudeerd werden, en ze geeft een impuls tot verder en beter onderzoek... het is dus de morele plicht van een wetenschapsman om zich bloot te stellen aan het risico van fouten maken, en om kritiek te verduren opdat de wetenschap steeds verder kan gaan... Een schrijver heeft de auteur scherp aangevallen; hij zei dat dit een zeer beperkt en armzalig wetenschappelijk ideaal is... Maar degenen wier geest voldoende serieus en koel is om te beseffen dat niet alles wat geschreven wordt de uitdrukking van een absolute en eeuwige waarheid is, zullen met deze theorie instemmen, die de doeleinden van de wetenschap een aanzienlijk hogere plaats geeft dan de kleinzielige ijdelheid en de miserabele eigenliefde van de wetenschapsman.

Gaillaume Ferrero

Les Lois psychologiques du symbolisme

Préface, p. VIII

1 Inleiding

Iedereen die Freuds *Traumdeutung* heeft kunnen lezen zonder verontwaardigd te zijn over het nieuwe en de schijnbaar ongerechvaardigde gewaagdheid van zijn procedure, en zonder zedelijk geschokt te zijn door de verbazende onverhuldheid van zijn droomduidingen – ieder dus die rustig en onbevooroordeeld dit bijzondere materiaal op zich kan laten inwerken, die zal zonder twijfel diep onder de indruk zijn gekomen van de passage waar Freud¹ ons herinnert aan het feit dat een individueel conflict, namelijk de incestfantasie, een wezenlijke wortel vormt van dat monumentale drama uit de Oudheid: de legende van Oedipus. De indruk die Freuds eenvoudige opmerking maakt kan vergeleken worden met dat heel speciale gevoel dat ons overvalt, wanneer we bijvoorbeeld remiddelen van de drukte en het gewoel van een moderne straat in een grote stad plotseling een overblijfsel uit de Oudheid ontdekken – zoals een Corinthisch kapiteel van een ingemetselde zuil, of een fragment van een inscriptie. Het ene moment gaan we volledig op in de lawaaige, kortstondige bedrijvigheid van het heden – en het volgende moment verschijnt er opeens iets vreemds, iets van heel ver, dat onze blik op dingen van een andere orde vestigt. We zien niet langer de onoverzichtelijke veelheid van het heden, maar de hogere samenhang van de geschiedenis. Plotseling herinneren we ons dat op deze zelfde plek, waar we nu bedrijvig heen en weer lopen, ook reeds tweeduizend jaar geleden in iets andere vormen eenzelfde drukte heerste, eenzelfde leven geleefd werd. De mensen werden gedreven door eenzelfde soort hartstochten; en ook zij waten overtuigd van de uniekheid van hun bestaan. Deze indruk, die de eerste kennismaking met overblijfselen uit de Oudheid gemakkelijk achterlaat, moet ik vergelijken met het effect van Freuds opmerking over de legende van Oedipus. We hielden ons volop bezig met de verwarrende indrukken van de oneindige gevarieerdheid van de individuele ziel, toen we plotseling een glimp opvingen van de eenvoudige grootheid van de Oedipustragedie – een lichtend hoogtre-

punt van het Griekse drama, dat nooit zal doven. De verruiming van onze blik heeft iets van een openbaring. In onze psyche was de Oudheid al lang verzonken in de schaduwen van het verleden; op school konden we nauwelijks een septische glimlach onderdrukken wanneer we een indiscrete berekening maakten van de middelbare leeftijd van Penelope, en het aanzienlijk aantal jaten van Iocaste, en dan dit resultaat vergelijken met de tragisch-erotische stormen van de legende en het drama — komisch vonden we dat. We wisten toen nog niet (en wie weet dat op dit moment wel?), dat de zoon een even verterende als onbewuste liefde voor de 'moeder' kan koesteren, een liefde die wellicht zijn hele leven ondermijnt en in tragische verwarving brengt, zodat de grootheid van Oedipus' levenslot volstrekt niet overdreven schijnt. Er zijn andere zeldzame gevallen bekend, door ons als ziekelijk ervaren, zoals dat van Ninon de Lenclos en haar zoon², maar die zijn meestal te ver van ons verwijderd om een levendige indruk te maken. Wanneer we echter de weg volgen die Freud ons wijst, verwerven we een levend inzicht in het bestaan van dit soort mogelijkheden, die weliswaar te zwak zijn om tot een werkelijke incestdaad te dwingen, maar die toch sterk genoeg zijn om aanzienlijke stoornissen in de psyche op te roepen. In het begin kost het ons de nodige morele weerzin om dit soort mogelijkheden in onszelf te erkennen — dat lukt niet zonder weerstanden, die maar al te gemakkelijk ons intellect verblinden of zelfkennis in de weg staan. Maar wanneer we erin slagen een onderscheid te maken tussen objectieve kennis en emotionele waardeoordelen, dan hebben we de afgrond overbrugd die onze tijd van de Oudheid scheidt. We zien dan met verbazing dat Oedipus toch nog leeft. Het belang van deze indruk mogen we niet onderschatten: dit inzicht leert ons namelijk dat er een identiteit bestaat tussen elementaire menselijke conflicten, een identiteit die onafhankelijk is van tijd en ruimte. Waar de Grieken vol huiver door gegrepen werden, is nog steeds waar, maar het is alleen waar wanneer we de ijdele illusie van onze late dagen laten varen, namelijk dat wij anders, bijvoorbeeld zedelijker zouden zijn dan de Antieken. We zijn er alleen maar in geslaagd te vergeten dat we met een onverbreekbare gemeenschapselijke band verbonden zijn met de mensen uit de Oudheid. Deze waarheid opent een weg tot een beter begrip van de klassieke geest, die tevoren niet bestond, namelijk de weg van enerzijds een innerlijk

mee-voelen, en anderzijds een intellectueel begrijpen. Via de omweg van de geblokkeerde onderliggende structuren van onze eigen ziel leren we de levende betekenis van de antieke cultuur begrijpen. Op deze manier ook veroveren we een vast punt buiten ons eigen cultuurgebied, waardoor eindelijk een objectief begrip van moderne stromingen mogelijk wordt. Dit is tenminste de hoop, die we putten uit het opnieuw ontdekken van de onsterfelijkheid van het probleem van Oedipus.

Deze vraagstelling heeft al bevruchtend gewerkt; ze heeft al geïnspireerd tot een paar min of meer geslaagde pogingen om verder door te dringen op het terrein van de menselijke geest en haar geschiedenis. Ik bedoel hier werk van Riklin⁵, Abraham⁶, Rank⁷, Maeder⁸ en Jones⁷. In hun gezelschap hoort ook Silberer thuis, met zijn fraaie studie over *Phantaisie und Mythos*⁸. Een andere bijdrage die we hier niet mogen vergeten, op het terrein van de christelijke godsdienstpsychologie, hebben we aan Pfister⁹ te danken. Het centrale thema van al deze studies is het vinden van een sleutel tot historische problemen via toepassing van inzichten - verworven door de activiteit van de moderne onbewuste ziel - op bepaald historisch materiaal. Ik moet de lezer hier verwijzen naar de genoemde literatuur, wanneer hij meer wil weten over de omvang en de aard van de reeds verworven inzichten. De interpretaties zijn wat betreft bepaalde details vaak wat wankel, maar dat heeft geen fundamentele invloed op het totale resultaat. Dit laatste is belangrijk genoeg, zelfs wanneer alleen maar de vèrstrekkende analogie tussen de psychologische structuur van historische produkten en die van moderne individuen aangevoerd zou worden. Met name in de symboliek is deze analogie van toepassing, zoals Riklin, Rank, Maeder en Abraham hebben aangevoerd, en voorts ook in de individuele mechanismen die de onbewuste bewerking van de motieven beheersen.

Psychologische onderzoekers hebben hun aandacht tot nu toe voornamelijk gericht op de analyse van individuele problemen. Maar bij de huidige stand van zaken lijkt het me een min of meer onafwendbare eis om de analyse van het individuele probleem te verbreden, door er historisch materiaal in te betrekken, zoals Freud dat reeds getracht heeft in zijn geschrift *Leonardo da Vinci*.¹⁰ Want precies zoals psychologisch inzicht bevorderlijk is voor beter begrip van historisch materiaal, zo kan, omgekeerd, historisch materiaal een nieuw licht werpen op verbanden in de

INLEIDING

individuele psychologie. Deze en soortgelijke overwegingen hebben mij ertoe gebracht meer aandacht te schenken aan het historische aspect, met de hoop om van daaruit nieuwe inzichten te verkrijgen in de grondslagen van de psychologie.

2 Twee wijzen van denken

Zoals bekend is één van de basisprincipes van de analytische psychologie dat droombeelden symbolisch begrepen moeten worden, dat men ze bijvoorbeeld niet letterlijk mag nemen, maar dat men er een verborgen betekenis in moet vermoeden. Dit oude idee van droomsymboliek heeft niet alleen kritiek, maar ook regelrechte tegenstand uitgelokt. Voor iemand met een doorsnee-verstand lijkt het niet zo ongehoord dat een droom iets zinnovs zou zijn, en dus ook geïnterpreteerd kan worden. Dat is immers al tientallen eeuwen lang een gangbare waarheid, die daarom iets banaals heeft. We herinneren ons nog in de schoolbanken iets gehoord te hebben over Egyptische en Chaldeeuse droomduiders. We weten over Jozef, die de dromen van de farao uitlegde (1 Mozes 40v), over Daniël en de droom van Nebukadnezar (*Daniël* 4) en ook over het droomboek van Artemidoros. In schriftelijke documenten uit alle tijden en van alle volkeren wordt melding gemaakt van belangrijke en voorspellende dromen, van dromen die onheil aankondigen, en van dromen, gezonden door de goden, die genezen. Wanneer een opvatting zo oud is, en zo algemeen geloofd wordt, moet ze ook ergens waar zijn, namelijk *psychologisch* waar.

Voor iemand met een moderne instelling is het nauwelijks denkbaar dat een God, die buiten ons bestaat, de droom veroorzaakt, of dat de droom profetisch de toekomst voorspelt. Wanneer we dit echter in psychologische termen vertellen, dan klinkt de opvatting uit de Oudheid al heel wat begrijpelijker: de droom ontstaat vanuit een ons niet bekend deel van de ziel, en houdt zich bezig met de voorbereiding op de gebeurtenissen van de komende dag.

Volgens het oude geloof spreekt de godheid of de demon tot de slapende in een symbolische taal, en de droomduider moet de raadselachtige taal vertellen. In moderne termen kunnen we zeggen dat de droom een reeks van beelden is, die schijnbaar tegenstrijdig en onzinnig zijn; maar hij zou gedachtenmateriaal bevatten waaruit, zodra het versaald is, een duidelijke betekenis naar voren komt.

Wanneer ik zou moeten veronderstellen dat mijn lezer vrijwel geen enkele bekendheid met de droomanalyse heeft, dan zou ik heel wat voorbeeldjes voor deze uitspraak moeten aanvoeren [zie VW1 en 5]. In onze tijd echter zijn deze zaken al zo bekend, dat we spaarzaam moeten omgaan met droomcasuïstiek, uit consideratie met het publiek. We zouden anders saai worden. Dan is er nog een speciale misstand, namelijk dat we geen droom kunnen vertellen zonder er de geschiedenis van een half leven aan te moeten toevoegen: de individuele fundamenten van de droom. Er bestaan overigens bepaalde typerende dromen en droommotieven met een ogenschijnlijk eenvoudige betekenis, indien we ze beschouwen vanuit de gezichtshoek van de seksuele symboliek. Deze beschouwingswijze kunnen we toepassen zonder er meteen de conclusie aan te verbinden dat de inhoud die aldus wordt uitgedrukt, noodzakelijkerwijs ook een seksuele oorsprong heeft. De taal kent, zoals we weten, talrijke erotische metaforen, die toegepast worden op inhouden die niets met seksualiteit te maken hebben. Omgekeerd betekent de seksuele symboliek geenszins dat de belangstelling die gebruik van haar maakt van erotische aard is. Seksualiteit als één van de voornaamste instincten is de basis en oorzaak van talloze affecten, die, zoals bekend, de taal verregaand beïnvloeden. Affecten echter kunnen niet met seksualiteit geïdentificeerd worden, aangezien ze aan elke willekeurige conflictsituatie kunnen ontspruiten. Het instinct van zelfbehoud is bijvoorbeeld ook een bron van heel wat emoties.

Veel droombeelden hebben overigens een seksueel aspect, of drukken erotische conflicten uit. Dit wordt bijzonder duidelijk bij het motief van de gewelddaad. Zo komt het motief van inbrekers, rovers, moordenaars en lustmoordenaars vaak in erotische dromen van vrouwen voor. Dit thema heeft ontelbare varianten. Het moordwapen is een lans, zwaard, dolk, revolver, geweer, kanon, brandslang, gieter, en de gewelddaad is een inbraak, een achtervolging, een diefstal, of er is iemand in de kast of onder het bed verstopt. Of het gevaar wordt uitgebeeld door wilde dieren, bijvoorbeeld door een paard, dat de droomster op de grond gooit en met het achterbeen tegen het lichaam trapt; door leeuwen, tijgers, olifanten met bedreigende slurven, en ten slotte door slangen in een eindeloze variatie. De ene keer kruipt de slang in de mond, de andere keer bijt ze in de borst, zoals de legendarische slang van Cleopatra, of ze

schept behagen in de rol van de slang in het Paradijs, of anders in één van de variaties van Franz Stuck. Zijn slangenschilderijen hebben betekenisvolle namen: 'Ondeugd', 'Zonde', 'Zinnelijkheid' (afb. 24). De sfeer van de schilderijen drukt ook op onnavolgbare wijze de vermeniging van wellust en angst uit, overigens veel brutaler dan in Mönkes bekoorlijke gedicht:

Eerste liefdeslied van een meisje

Wat is er in 't net? Laat eens zien!

Maar ik ben bang!

Pak ik een zoete paling?

Of is het een slang?

Liefde is blind

Vissermeisje.

Zeg het het kind:

Waar grijp je naar?

Het is al in mijn handen!

Ach, kwellende lust!

Vlelend en kronk'lend

Tot hij mij kust.

Hij bijt me.

Hij bijt door mijn huid.

Liefde - afgrijslijk!

Mijn hart klopt luid.

Wat doen, waar verbergen?

Dat vreselijke ding

Kruipt bij me naar binnen

Legt zich in een ring.

Vergif moet ik hebben!

Hier sluipt hij rondom,

Kruipt binnen in extase

En brengt me nog om.¹

Al deze dingen lijken eenvoudig, en schijnen geen verklaring nodig te hebben om begrijpelijk te zijn. Enigszins gecompliceerder is de volgende droom van een jonge vrouw: *Zij ziet de triomfboog van Constan-tijn. Daarvoor staat een kanon, rechts daarvan een vogel, links een man. Een schot schiet uit de kanonloop, ze wordt getroffen door het projectiel, het komt in haar tas, in haar portemonnee terecht. Daar ligt het heel stil, en ze houdt haar portemonnee vast alsof er iets heel kostbaars in zat. Dan verdwijnt het tafereel, ze ziet alleen nog maar de loop van het kanon, en daarboven staat de spreuk van Constan-tijn: 'In dit teken zult ge overwinnen.'* De seksuele symboliek van deze droom is duidelijk genoeg om de boze verontwaardiging van naïeve mensen te rechtvaardigen. Wanneer een dergelijk inzicht inderdaad iets nieuws is voor de dromer, en daarom een compensatie betekent voor een manco in de bewuste oriëntering, dan is de droom in de praktijk al geduid. Maar wanneer de dromer zelf op de hoogte is van deze duiding, dan betekent het niet meer dan een herhaling, waarvan het doel onduidelijk is. Dergelijke dromen en droommotieven kunnen zich namelijk als het ware in series herhalen, zonder dat er iets anders – tenminste wanneer we ze op deze wijze beschouwen – in herkend kan worden dan datgene wat al uitenturen bekend is. Deze beschouwingswijze leidt daarom gemakkelijk tot de 'monotonie' van de duiding waarover Freud zelf zich beklaagd heeft. In een dergelijk geval kan de verdenking gerechtvaardigd worden dat de seksuele symboliek gebruikt wordt als een droomtaal, op dezelfde manier als elk ander willekeurig taalgebruik. 'De hond droomt over brood, de visser over vissen.' Ook de droomtaal ontzaardt tot een jargon. Een uitzondering vormt overigens het geval waarin een motief of een hele droom herhaald wordt, en wel omdat hij nooit op de juiste wijze begrepen is, en het voor de oriëntering van het bewustzijn toch belangrijk is dat de compensatie die erdoor wordt uitgedrukt herkend wordt. In bovenstaand geval gaat het overigens om een gebruikelijke onwetendheid, respectievelijk een verdringing. In de praktijk zouden we het daarom kunnen laten bij de seksuele betekenis, zonder verder in te gaan op nuances van de symboliek die op iets diepers wijzen. Het slot van de droom wijst daarop: 'In dit teken zult ge overwinnen.' Deze fase kan echter alleen maar bereikt worden, wanneer de droomster zo bewust is geworden, dat ze het bestaan van een erotisch conflict kan toegeven.

Deze paar toespelingen op de symbolische aard van de droom mogen voldoende zijn. We moeten hier met de droomsymboliek rekening houden als met een voldongen feit, zodat we de nodige serieuze bewondering voor dit feit kunnen opbrengen. Het is namelijk verbazend dat in de bewuste activiteit van de ziel een geestelijke structuur doordringt, die blijkbaar aan heel andere wetten en doeleinden gehoorzaamt dan de bewuste psychische activiteit.

Hoe komt het dat dromen symbolisch zijn? Dat wil zeggen: waar komt dit vermogen tot symbolische uitbeelding vandaan, een vermogen waarvan we immers in ons bewuste denken ogenschijnlijk geen spoor kunnen ontdekken? Laten we dit eens nauwkeuriger bekijken: we nemen een 'begin-denkbild', of een 'hoger denkbild', of hoe het ook heten mag, en dan, steeds zonder er echt aan te denken maar alleen geleid door een richtinggevoel, volgen we een reeks afzonderlijke beelden, die met elkaar samenhangen. We kunnen hierin niets symbolisch vinden, maar niettemin is dit het typische verloop van ons hele bewuste denken.³ Wanneer we ons denken van heel nabij bekijken, en een intensieve gedachtengang nagaan, bijvoorbeeld de oplossing van een of ander moeilijk probleem, dan merken we plotseling dat we *in woorden denken*, dat we bij heel intensief denken met onszelf gaan praten, en zelfs soms het probleem opschrijven of uitspreken, om helderheid te krijgen. Wie gedurende geruime tijd in een streek heeft gewoond met een andere taal, zal het beslist zijn opgevallen dat hij na enige tijd in de taal van die streek ging denken. Een heel intensieve gedachtengang speelt zich dus in een min of meer verbale vorm af, alsof men het wil zeggen, wil onderwijzen, of iemand anders ervan wil overtuigen. Deze gedachtengang richt zich blijkbaar geheel *naar buiten toe*. In zoverre betekent het gerichte of het logische denken dus een realiteitsdenken⁴, dat wil zeggen een denken dat zich aanpast aan de realiteit⁵, waarmee we, anders gezegd, de openvolging van objectief-reële zaken nabootsen, zodat de beelden in ons brein dezelfde streng causale volgorde vertonen als de gebeurtenissen buiten ons brein.⁶ We noemen dit denken ook wel denken met een gerichte opmerksaamheid. Het heeft bovendien de karakteristieke eigenschap dat we er vermoed van raken, en dat het daarom slechts van tijd tot tijd gebruikt wordt. Onze hele, zo inspannende, vitale prestatie betekent een aanpassing aan de omgeving, en een

deel daarvan bestaat uit het gerichte denken. Biologisch uitgedrukt is dat niets anders dan een psychisch assimilatieproces, dat, zoals elke vitale prestatie, een bijbehorende vermoedelijkheid tot gevolg heeft.

Taal en taalkundige begrippen vormen het materiaal waarmee wij denken, iets wat vanouds al tot de buitenkant behoorde en een brug betekende, en wat één doel heeft, namelijk communicatie. Zolang wij gesicht denken, denken we voor anderen en spreken we tot anderen.⁶ De taal is oorspronkelijk een systeem van emotie- en imitatiegeluiden, geluiden die schrik, vrees, toorn, liefde enzovoort uitdrukken, geluiden die de klank van de elementen nabootsen, het ruisen en klokken van water, het rollen van de donder, het gieren van de wind, de geluiden van de dierenwereld enzovoort, en ten slotte geluiden die een combinatie van waargenomen klanken en een emotionele reactie vormen.⁷ Ook in de min of meer moderne taal zijn nog zeer vele onomatopoeïsche resten bewaard gebleven, bijvoorbeeld geluiden voor de beweging van het water: ruisen, sproeien, spetteren, stromen, to rusch, ruscello, ruisseau, rivier, Rijn – water, wassen, wisen, pissen, pises, vis.

De taal is dus oorspronkelijk en in wezen niets anders dan een systeem van tekens of 'symbolen', die werkelijke processen of hun weerklink in de menselijke ziel benoemen.⁸ Met veel instemming lezen we bij Anatole France⁹:

'Wat is denken? En hoe denkt men? We denken met woorden; dat is op zich zintuiglijk en brengt ons terug naar de natuur. Denk eens in, een metafysicus heeft om het systeem van de wereld op te bouwen niets anders ter beschikking dan de geperfectioneerde schreeuw van apen en honden. Wat hij diepzinnige speculatie en transcendente methode noemt, is een aancenrigen, in een willekeurige volgorde, van onomatopoeën die schreeuwen van honger, angst en liefde in de oerwouden betekenen, klanken waaraan geleidelijk betekenissen gehecht zijn waarvan we geloven dat ze abstract zijn, terwijl ze slechts op losse wijze gebruikt worden. – Wees maar niet bang dat deze opeenvolging van kreetjes, gedempt en afgezwakt, die samen een filosofieboek vormen, ons zóveel over het heelal leren dat we daar niet langer in kunnen leven.'

Aldus is ons gerichte denken, zelfs wanneer we de eenzaamste denkers ter wereld zouden zijn, niets anders dan de voorfase van een kreet tot onze metgezellen dat we water hebben gevonden, een beer overwonnen hebben, dat er storm op komst is of dat een wolf rond het kamp sluipt. Een treffende paradox van Abelard, die intuïtief de menselijke beperktheid van ons gecompliceerde denkproces uitdrukt, luidt als volgt: 'De taal wordt verwekt door het denken en verwekt zelf het denken.' Een filosofisch systeem, ook al is het nog zo abstract, betekent dus wat betreft middel en doel niets anders dan een uiterst ingenieuze combinatie van oorspronkelijke natuurgeluiden.¹⁰ Vandaar de drang van een Schopenhauer, van een Nietzsche naar erkenning en begrip, en de verwijfeling en de bitterheid van hun eenzaamheid. We zouden immers kunnen verwachten dat een geniaal mens zich kan verlustigen in de grootheid van zijn eigen gedachten, en dat hij gemakkelijk buiten de goedkope bijval kan van de door hem verachte massa. Hij wordt echter beheerst door de nog machtiger drift van het kuddeinstinct, zijn zoeken en zijn vinden, zijn kreet is onontkoombaar voor de kudde bedoeld, en moet gehoord worden. Zojuist zei ik dat het gerichte denken eigenlijk een denken in woorden is, en ik gebruikte de spirituele getuigenis van Anatole France als een drastisch bewijs hiervoor. Hieruit zou gemakkelijk het misverstand kunnen ontstaan dat het gerichte denken inderdaad slechts uit 'woorden' bestaat. Dat zou echter te ver gaan. De taal moet veel breder worden opgevat dan bijvoorbeeld de spraak, die op zich slechts de uitdrukking is van geformuleerde gedachten die aan anderen kunnen worden meegedeeld. Anders zou immers een doofstom mens uiterst beperkt zijn in zijn denkvermogen, en dat is volstrekt niet het geval. Ook zonder kennis van de spraak heeft hij zijn 'taal'. Historisch is de ideële taal, of met andere woorden, het gerichte denken immers een afstammeling van de oerwoorden, zoals bijvoorbeeld Wundt¹¹ uiteenzette:

'Een ander belangrijk gevolg van de interactie van geluid en betekenis is dat talloze woorden geleidelijk hun concreet-zintuiglijke betekenis volledig verliezen, en veranderen in tekens voor algemene begrippen, en in tekens ter uitdrukking van perceptieve functies van verbanden en vergelijkingen en hun produkten. Op deze manier wordt het

abstracte denken ontwikkeld, dat – omdat dit denken niet zou kunnen bestaan zonder de betekenisformatie die eraan ten grondslag ligt – zelf het produkt is van psychische en psychofysische wisselwerkingen, waaruit de ontwikkeling van de taal bestaat.¹

Jodl¹² verwerpt de identiteit van taal en denken, omdat bijvoorbeeld een en hetzelfde psychische feit in verschillende talen op verschillende wijzen uitgedrukt zouden kunnen worden. Hij concludeert hieruit het bestaan van een 'boventalig' denken. Zoiets bestaat ongetwijfeld, of we dat nu met Erdmann 'hypologisch' of met Jodl 'boventalig' willen noemen, maar het is alleen geen logisch denken. Mijn opvattingen vallen samen met de opmerkelijke uitspraken van Baldwin, die ik hier letterlijk zal citeren¹³:

'De overgang van de pre-oordelende naar de oordelende betekenis is dezelfde als die van kennis die maatschappelijk bevestigd wordt naar kennis die daar buiten kan. De betekenissen die voor het oordeel worden gebruikt, zijn betekenissen die door de bevestigingen van het maatschappelijk verkeer reeds ontwikkeld zijn wat betreft vooronderstellingen en implicaties. Op deze manier projecteert het persoonlijke oordeel, dat geschoold is in de methode van de sociale vertolking en gedisciplineerd door de interactie met zijn sociale leven, zijn inhoud weer terug op deze wereld. Met andere woorden, de grondslag voor elke beweging die tot de bevestiging van het individuele oordeel leidt, het niveau, van waaruit nieuwe ervaringen bruikbaar worden gemaakt, is *reeds en altijd gesocialiseerd*, en juist deze beweging vinden we weerkaats in het feitelijke resultaat, als het gevoel van "gepastheid" of als het synonimische karakter van de betekenis. [...]

Zoals we straks gedetailleerder zullen zien, verloopt de ontwikkeling van het denken in wezen via een methode van vallen en opstaan, van experimenteten, van *het gebruiken van betekenissen alsof ze meer waard zijn dan hun reeds erkende waarde*. Het individu moet zijn oude gedachten, zijn gevestigde kennis, zijn gefundeerde oordelen gebruiken om zijn nieuwe inventieve constructies op te bouwen. Hij bouwt zijn gedachte op een, zoals we zeggen, "schematische" wijze op – in logische termen, problematisch, voorwaardelijk, disjunctief – en projecteert in de wereld